

Laima Kruopaitė, Rolandas Vičys.
Lietuvos nacionalinis dailės muziejus,
Prano Gudyno restauravimo centras

Restauruoti Antano Sorakos kūriniai iš Lazdijų krašto muziejaus

Lietuvoje tebėra gaji tradicija statyti kryžius, koplytstulpius svarbiems įvykiams atminti, reikšmingoms istorinėms vietoms bei datoms pažymėti. Kun. Adomas Jakštas (1860–1938) rašė: „Nežinome, ar yr kur ant svieto tiek kryžių, kaip Lietuvoje. Eini keliu – kas viorstas, kas antras – kryžius! Važiuoji par kaimą – beveik kiekviename kieme regi kryžių! Atėjai ant kryžkelio – ir čia stovi kryžius!“.

Mažosios architektūros eksponatų muziejų rinkiniuose nėra gausu. Tai lemia visų pirma jų dydis. Ne kiekvienas muziejus turėtų kur patalpinti aukštesnį kryžių ar koplytstulpį. Kartais iš jų, jau griūvančių, tik surenkamos skulptūrėlės. Dėl to ir restauratoriams šie kūriniai patenka retai. Muziejų rinkiniuose esančių kryžių ar koplytstulpių stiebai paprastai jau būna nulūžę, nupjauti ties antžeminės dalies riba ar aukščiau, kryžmos atsipalaidavusios, kartais išlūžusios, koplytėlės kartais tiek apirusios, kad jų buvusios struktūros nebeįmanoma atkurti. Puošybės fragmentai apnykę, ypač ažūriniai, dalis nulūžusi ir pamesta. Sunykusios Nukryžiuotojo figūros būna pakeistos metalinėmis smulkutėmis, visai neatitinkančiomis kryžiaus proporcijų. Į muziejų rinkinius tokie kūriniai dažniausiai patenka vietos bendruomenių rūpesčiu.

Dažniausiai kryžiai ir koplytstulpiai dirbinami iš ąžuolo ar spygliuočio medienos. Spygliuočių mediena ypač būdinga dievdirbio Antano Sorakos kūriniams. Jis iš pušies drožė ir koplytstulpius, ir skulptūrėles, tuo tarpu kitų meistrų skulptūrėlės paprastai buvo drožiamos iš minkštesnės liepos medienos. Dzūkijoje kūręs Antanas Soraka (1886-1951) gimė ūkininkų šeimoje Pazapsiuose, netoli Kučiūnų bažnytkaimio. Teturėjo pradinį išsimokslinimą, pas vietinį meistrą mokėsi staliaus ir baldžiaus amato, taip pat pramoko kalvystės bei dailidės darbų. Dukart buvo išvykęs į Ameriką, ten dirbo įvairius statybų, apdailos darbus; grįžęs įsikūrė Pazapsiuose. Dirbino kaimo gyventojams reikalingus baldus, bričkeles, važius, pritaisydamas jiems ir reikiamas metalines dalis. Meistras buvo giliai tikintis, aktyvus parapijos religinio gyvenimo dalyvis, droždavo bažnyčioms altorius, nešiojamuosius procesijų altorėlius, kryžius, skulptūras. Yra žinomi keturi meistro altoriai: didieji Šeštokų ir Šlavantų, šoniniai Veisiejų bei senojoje Kučiūnų bažnyčiose ir du nešiojamieji procesijų altorėliai - Kučiūnų ir Šlavantų bažnyčiose.

Dzūkijos pakelėse, sodybose ir kapinėse stovėjo labai aukšti, liekni Antano Sorakos kryžiai. Dėl savo proporcijų darnos kryžiai yra ryškiai matomi iš toli, organiškai įsilieja į peizažą. Juos galima atpažinti iš silueto, meistrui būdingo stiliaus. Kryžiams ir koplytstulpiams būdingi puošybės elementai – ažūriniai drožiniai ir skulptūros. Mėgiamiausi meistro siužetai buvo Mergelė Marija ir Kristus. Kryžmą neretai supa spinduliai, išpjaustinėti kaip kregždžių uodegos ar panašūs į stilizuotą augalo šaką. Prie stiebo ir kryžmos susikirtimo meistras mėgdavo pritvirtinti koplytėlę su keliomis figūrėlėmis. Kiek žemiau po

kryžma ant stiebo neretai jis pritaisydavo antrą mažesnę, kukliau papuoštą koplytėlę. Abi koplytėles dažnai apkraštudavo ornamentuotomis šoninėmis lentutėmis, skardos karpiniais.

Lazdijų krašto muziejus ėmėsi gražios iniciatyvos rinkti ir saugoti Antano Sorakos palikimą. Dažniau tai nedideli atskiri išlikę kryžių ar koplytstulpių fragmentai, bet yra ir keli išlikę kryžiai, koplytstulpiai. Visi jie dovanoti muziejui apnykę, apverktinos būklės, todėl ieškoma galimybių juos vieną po kito restauruoti, juolab kad muziejus turi tinkamą patalpą tokių kūrinių eksponavimui.

Pirmasis Prano Gudyno restauravimo centre 2011 metais restauruotas Antano Sorakos kūrinys buvo labai sunykęs kryžiaus fragmentas (77x30) cm. Tai pušies medienos skydelis su Nukryžiuotoju ir šonuose klūpančiomis dviejų angelų figūrėlėmis, prie pagrindo prikaltomis vinukais. Mediena nugludinta atmosferos veiksnių, apnykusi, dešinysis kraštas aprtrupėjęs. Paviršių dengė apnašos, samanės. Reljefo gilumose kur ne kur buvo matomi dažų likučiai. Medieną teko dezinfekuoti, sutvirtinti. Trūkstama dešiniojo kampo dalis buvo atstatyta polimero ir medienos miltų mase, kaip „armatūrą“ panaudojus medinius strypelius.

2014 m. restauruotas Antano Sorakos koplytstulpis su Nukryžiuotojo skulptūrine grupe stovėjo Kučiūnų kaime, Lazdijų rajono savivaldybėje (x pav.). Koplytstulpis sukurtas iš nusakintos pušies kamieno, jo aukštis šiuo metu 385 cm. (x pav.). Ruošiantis koplytstulpį perkelti į muziejų, stiebas buvo nupjautas sulig grunto paviršiumi, pjaunant neliko dalies išpjauštinėto užrašo su kryžiaus pastatymo data: „Stawiony Krzysz w ...“ (x pav.). Mediena smarkiai pažeista atmosferos veiksnių, suskeldėjusi ir aprtrupėjusi ypač viršutinėje dalyje. Prie abiejų koplytstulpio stiebo šonų buvo pritvirtinti ažūriniai drožiniai, vienas išliko. Nebeliko ir greičiausiai Antano Sorakos nukaldinto viršūnėje buvusio metalinio kryžiaus-saulutės (x pav.).

Viršutinėje stiebo dalyje buvo iš lentų ir tašelių suformuota koplytėlė, joje įkomponuotos trys skulptūrėlės: Nukryžiuotasis, Švenčiausioji. Mergelė Marija ir šventas Jonas Evangelistas (x pav.). Mediena aprtrūnijusi, detalės aprtrupėjusios. Kolytėlė buvo apkalta skardiniu stogeliu, puošta žvaigždutėmis iš skardos. Stogelio skarda ir puošybos elementai surūdiję, deformuoti, dalis prarasta (x pav.). Išmontuojant koplytėlę po apirusiu stogeliu rastas iš šakelių susuktas paukščio lizdas (x pav.).

2020 m restauruotas Vytautų kaime, Veisėjų seniūnijoje stovėjęs kryžius pastatytas 1940 metais. Nebelikus kaimo, kryžius buvo padovanotas muziejui. Kryžiaus stiebas ir abi kryžmos ištašytos iš ąžuolo kamieno, stiebo viršus ir kryžmos baigiasi stilizuotais „lapais“. Dabar stiebo ilgis 445 cm; kai stiebas buvo nupjautas sulig gruntu, žemėje liko 132 cm ilgio dalis (x pav. - piešinys). Drožiniai pušiniai, koplytėlė taip pat padirbinta iš pušinių lentų, puošta ažūriniais metalo apvadais; jos struktūra apirusi, stogelis apaugęs samanomis, metalas korodavęs. Prie koplytėlėje esančio medinio kryželio prikalta metalinė alavuota Nukryžiuotojo figūrėlė. Mediena suskeldėjusi giliais plyšiais, patrešusi. Paviršių, ypač horizontalias plokštumas, dengė samanės. Jungtys buvo atsipalaidavusios, kryžmos ir drožiniai vos laikėsi kartu. Jungčių vietose mediena ypač smarkiai aprtrupėjusi. Didelė dalis drožinių buvo nukritę, aplūžinėję, trūko fragmentų. Kryžiaus stiebo apatinėje dalyje išdrožinėtas užrašas: „Vilniaus sugražinimo proga Vytautų būrys 1940-V-13“. Po užrašu išdrožtas herbiniis skydas su dvigubu kryžiumi.

Prieš pradėdant restauruoti kūriniai buvo tyrinėjami: nustatyta medienos rūšis, dažų sudėtis, naudotų

dažų paletė. Per laiką atmosferos veiksnių įtakoje polichromija sunyko, pirminis kūrinių vaizdas yra smarkiai pakitęs.

Koplytstulpis ir kryžius buvo polichromuoti aliejiniais dažais, tiesiai ant medienos, be grunto. Kučiūnų koplytstulpio polichromija išlikusi tik fragmentiškai labiau apsaugotose nuo atmosferos veiksnių vietose, reljefo gilumose. Stiebas buvo dažytas mėlynos spalvos aliejiniais dažais su pigmentu sintetiniu ultramarinu. Prie stiebo šono pritvirtintas drožinys dažytas baltai; čia rasti du aliejinių dažų sluoksniai, abiejų sudėtyje nustatytas cinko baltasis pigmentas. Fonas už skulptūrinės grupės buvo dažytas raudonais aliejiniais dažais su raudonosios ochros pigmentu. Ant figūrų matomi tokių pačių baltų, raudonų ir mėlynų dažų likučiai (x pav.).

Vytautų kaimo kryžius buvo polichromuotas du kartus: pirmą kartą dažytas šviesiai mėlyna spalva aliejiniais dažais, vėliau perdažytas baltais blizgiais emaliniais dažais, kurie laiko bėgyje pradėjo luptis dideliais lukštais.

Ruošiantis restauravimui eksponatai buvo išmontuoti. Vos besilaikanti Vytautų kryžiaus koplytelė ir lūžinėjantys puošybos fragmentai su „kregždžių uodegomis“, augaliniais motyvais, kapiteliai bei ažūriniai drožiniai buvo ardomi kiekvieną fotografuojant, numeruojant ir talpinant į atskiras dėžes. Kitaip būtų buvę neįmanoma sutvirtinus viską sustatyti į savo vietas (foto).

Paviršių apnašos pašalintos mechaniškai šepetėliais ir skalpeliais. Pašalintos remontų metu įkaltos viny, matyt tvirtinusios atsipalaidavusius drožinius, kurie jau nebeišliko. Mediena tvirtinta polimero tirpalu, girdant teptukais. Smulkius drožinius ir skulptūrėles teko girdyti ypač atsargiai, nes kai kurie jų rankose tiesiog byrėjo. Didesni plyšiai bei ištrupėjimai užpildyti mase iš lydyto polimero ir medienos miltų.

Sumontuojant atskiros Kučiūnų koplytstulpio dalys sujungtos mediniais kaiščiais, paviršius padengtas apsaugine danga. Konservuoti metaliniai puošybos elementai – žvaigždutės, iš tonuoto skardos lakšto iškirptas stogelis. Stovas koplytstulpio pastatymui pagamintas iš klijuotos ąžuolo medienos, pritvirtintas kaiščiais. Toks pat stovas vėliau pagamintas ir Vytautų kaimo kryžiui.

Sutvirtinta Vytautų kryžiaus koplytelės struktūra, sumontuoti puošybos elementai su „kregždžių uodegomis“, atskiros dalys sujungtos mediniais kaiščiais. Stovas kryžiaus pastatymui pritvirtintas prie kryžiaus stiebo keturiais kaiščiais. Drožinius nuspręsta tvirtinti prie kryžiaus jau nuvežus į eksponavimo vietą Prano Dzūko etnografinėje sodyboje. Pervežimui pagamintos medinės konstrukcijos su paminkštinimais kryžiui paguldyti ir pritvirtinti specialiame automobilyje. Dar ardymo metu sunumeruoti puošybos fragmentai buvo vežami dėžėse. Kryžius sumontuotas kluone, fragmentai sujungti mediniais kaiščiais. Visas paviršius padengtas purškiant apsaugine sintetinio vaško danga. Kryžius eksponuojamas šalia prieš kelis metus restauruoto koplytstulpio iš Kučiūnų kaimo.

Šaltiniai ir literatūra.

1. Jakštas, A. „Židinys“. Keletas žodžių apie mūsų kryžius. nr. 8-9, 1935.

2. Banik G., Krist G., Lösungsmittel in der Restaurierung. 1984, p. 91-112.
3. Bagdzevičienė J., Kruopaitė L. Pigmentai ir dažikliai restauruojant kultūros vertybes. Vilnius, leidykla Savastis, 2005.
4. Schram H. P., Hering B. Historische Malmaterialien und ihre Identifizierung. Stuttgart, 1995, p. 19-78.
5. Jakimavičius Č. Medienotyra. Kaunas, „Technologija“, 202, p.208-210.
6. Bubiniene I. Naujų antiseptikų pritaikymas meno kūrinių apsaugai nuo mikroorganizmų. Vilnius, 2004 m. Rankraštis.
7. Bubiniene I. Pagrindinės vabzdžių rūšys, pažeidžiančios negyvą medieną. Profilaktika ir kova. Vilnius, 2001 m. Rankraštis.
8. Martinaitienė G. M. Senoji lietuvių skulptūra, kryžiai ir koplytėlės. Dievadirbis Antanas Soraka. Interneto prieiga http://www.tradicija.lt/Menininkai/A_Soroka.htm, žiūrėta 2020-06-02.

Nuotraukų aprašymai

Visų eksponatų autorius Antanas Soraka.

1. Kryžiaus fragmentas (77x30 cm.), prieš restauravimą. Nuotrauka iš RC archyvo
2. Kryžiaus fragmentas (77x30 cm.), prieš restauravimą. Nuotrauka iš RC archyvo
3. Kryžiaus fragmentas (77x30 cm.), restauravimo metu. Nuotrauka R. Vičio
4. Kryžiaus fragmentas (77x30 cm.), po restauravimo. Nuotrauka iš RC archyvo
5. Koplytstulpis Kučiūnų kaime (h - 385 cm.). Nuotrauka iš Lazdijų krašto muziejaus archyvo
6. Kučiūnų kaimo koplytstulpis (h - 385 cm.), prieš restauravimą. Nuotrauka iš RC
7. Kučiūnų kaimo koplytstulpis (h - 385 cm.), po restauravimo. Nuotrauka iš RC
8. Kryžius Vytautų kaime (h - 445 cm, grunte liko 132 cm ilgio dalis). Nuotrauka iš Lazdijų krašto muziejaus archyvo
9. Vytautų kaimo kryžius (h - 445 cm), prieš restauravimą. Nuotrauka R. Vičio
10. Vytautų kaimo kryžius (h - 445 cm), restauravimo metu. Nuotrauka R. Vičio
11. Vytautų kaimo kryžius (h - 445 cm), pagrindo montavimas. Nuotrauka R. Vičio
12. Kryžius ir koplytstulpis Lazdijų krašto muziejaus ekspozicijoje. Nuotrauka R. Vičio